САҤА ОЛОХ

ЧУРАПЧЫ УЛУУЬУН ХАҺЫАТА

ХАҺЫАТ
1931 СЫЛ АЛТЫННЬЫ
15 КҮНҮТТЭН ТАХСАР

№ 28 (7569) ✦ 1994 сыл кулун тутар 10 күнэ. Чэппиэр ✦ Сыаната 46 солкуобай 15 харчы.

Экономическай төрүттээх буолуохтаахпыт

Саха Республикатын правительствотун аастыт сыллаагы үлэтин-хамнаһын уонна быйыл туох хайысхалаах дьаһанымахталҕатын билиһиннэрэр сыаллаах Саха Республикатын Сир реформатыгар итиэннэ ресурсаларыгар тосударственнай комитетын председателэ И. О. ПАХОМОВ биһиги улуустарыгар кэлэ сырытта. Онон сибээстээн хаһыат корреспондена Иннокентий Осипович Корсон кэпсэтиэтэ итиэннэ ааҕааччыларбытыгар бэйэтин сыалын-соругун, санаатын билиһиннэрэригэр көрдөстө.

—Иннокентий Осипович, эн биһиэхэ кэлбит сыалгын-соруккун уопсайынан саба ыраҕан билэр курдукпут. Ону хаһыат ааҕааччыларыгар чуолкайдаан биэрэргэр көрдөһүө этибит.

—Бэйэҕит даҕаны удумаҕалаан олороргут курдук, Саха Республиката аастыт сылы хайдах түмүктээбитин уонна быйылгы сылга туох хайысхалаах үлэни ыытыахтааҕын билиһиннэрэр соруктаахпын. Ыһата, правительство отчуотун билиһиннэриэхтээхпин. Уопсайынан ыллахха, 1993 сылы биһиги республикабыт соччо куһаҕана суохтук түмүктээтэ. Рынок ыар тыынын республика оногоруппуолаах күүстэрэ тулуйдулар диэххэ наада. Кырдьык, тыа хаһаайыстыбатын бородуукуһуйаларын оноруу 7—8 бырыһыанынан тэҥнары тустэ. Ол гынан баран республика үрдүнэн ыһах сүөһү ахсаана оннунан хаалла. «Алмаз» компания бюджетын дохуота 105 бырыһыан туолла. Онон республика нэһилиэнньэтин социальнай өртүнэн көмүскэһиигэ улахан кыаҕы биэрдэ. Саха Республикатын суверенитета экономическай төрүттээх буолуохтаах. Ол иһин валюта курса үрдүүрүгэр баҕарабыт. Биһиги, кырдьыгы кистээбэккэ эттэххэ, кредиккэ олоҕурбут государствобыт. Аны онтукабыт бырыһыана 210-га тиийэ үрдүүр кутталлаах. Холобур, быйыл Россия правительствота 600 млрд. солк. кредиккэ бизнэхтээҕитэн билиигэ туругунан 63 эрэ млрд. солк. ыллыбыт. Быйылгы сыл иккитыйыгар 228 млрд. солк. полуон киирэхтээҕитэн баара-суоҕа 70 млрд. солк. туттубут. Онон биһиэхэ чэпчэки бырыһыаннаах кредит уонна ону бириэмэтэгэр биэрии наада. Республика бюджета, быһа холуйан, 1 триллион 200 млрд. солк. курдук.

Быйыл даҕаны республикаҕа сии-биир бюджет боппуруоба турар. Билигин олох саппааһа суох хааллыбыт. Онон ночоотоох салааларга үбү биэриитэн туттунуу политиката тутуһуллар. Холобур, кыһыл көмүс сыаната 40 бырыһыан үрдээтэ, оттон киинин хостооһунга ороскуотуут 10 төгүл үрдээтэ. Кororгут курдук, иннинэ тиийэ кыһыл көмүһүнэн дьарыктаныыбыт хоромньута эрэ тиэрдэр кыахтаах. Дьэ ол иһин производственнай тутуулары ыытыыга, энергетикаҕа, алмаазка, нефкэ, газка сүрүн болҕомто ууруллуохтаах. Чугастааҕы үс сыл иһиэн республика оттуган уонна уматыгынан бэйэтин бэйэтэ хааччынарын курдук сорук турар. Ол иһин, үөһэ этэн аһарбытым курдук, биһиги, сахалар, валюта курса үрдүүрүгэр улахан интэриэстээх буолуохтаахпыт. Оттон тыа хаһаайыстыбата республикаҕа улахан ночоотоох салаа. Бородуукуһуйаны оноруу бэйэҕэ турар сыаната 11 төгүл ыараата. Аграрниктар 160 млрд. солк. ночоотоохтор. Итиэннэ 50 млрд. солк. бородуукуһуйаны батарыыттан толуннулар, 82 млрд. солк. кредиккэ иэстээхтэр. Уопсайынан, быйылгы сылга республика бюджета 419 млрд. солк. дефициттаах бигэргэннэ. Онон бюджет боппуруоба бастакы уочараттаах соруккутунан буолар.

—Республикаҕа тыа хаһаайыстыбатын хайдах өрө көтөҕүөххэ сөбүй уонна наадалаах бородуукуһуйабытынан хааччынар кыахтаахпыт дуо?

—Олус уустук климатическай усулуобуйалаах республикабыт. Сайыммыт кылгас, кыһыммыт үһүн. Ол иһин ханнык баҕарар саха ыала быйылгы кыстыгын сиэ түмүктүү илиҥнэ эһиилгитин толкуйдуур. Биһиги өбүгэлэрбит оннук даҕаны дьаһанан кэлбиттэрэ. Кини улуустар ордук куурайы сирдээхтэр - уоттаахтар. Бүлүү эҥэр улуустар эмиэ куһаҕанга хаптарар түгэннэрдээхтэр. Айылҕабыт олус кытаанах усулуобуйалардааҕын сэргэ итинник көстүүлэр биһиги республикабытын хаарыйаллара тыа хаһаайыстыбатын бородуунталарыттан бэйэбитин халччынарбытын ордук уустугурдаллар.

Билигин рынок усулуобуйатыгар сөп түбэһиннэрэн дьону сирдээһинигэ уонна хаһаайыннааһын сана ньымаларын олоххо киллэрингэ сүрүн болҕомтобутун уурабыт. Саха Республикатын үрдүнэн ыһах сүөһү 52 бырыһыана чаһынайдар бас билиилэригэр киирда, ол иһигэр эһиги улууска 58 бырыһыана. Субу күннэргэ республикаҕа 152 тыһ. гектар сир бириллиэн ыалга бэриллиэ, ону таһынан 28 тыһ. гектар сири түүлээн (арендаҕа) биэрдибит. Республикабытыгар билигиҥ туругунан барыта 2728 баһынай хаһаайыстыба баар буолла. Итиилэр ортотунан 3—4 үлэһиттээхтэр. Кураан дыылларга үгүстүк оҕустарар Уус-Алдан, Чурапчы, Сунтаар улуустарыгар баһынайынан барыы ордук маассабай. Хаһаайыннааһын итинник ньыматын талыы республикаҕа үс сүһүөхтээн барда диэххэ наада. Бастакытыттан, 1989—1990 сс. республикаҕа үрдүнэн 700 баһынай хаһаайыстыбата тэриллибитэ. Иккитиннэн, 1990—1992 сс. пенсионердар ордук маассабайдык турумматтара, эбии 1200 баһынай хаһаайыстыбата үөскээбитэ. Үсүһүнэн, 1992 сылтан совхоздар ыһыллыларынан сибээстээн рабочайдар баһынай хаһаайыстыбатынан барыларга үксэбитэ. Сүрүннээн, дьиэ кэргэнинэн уонна коллективнай баһынай хаһаайыстыбалара үөскэтэлээбиттэрэ. Итэ чаһынай бас билиигэ тиреҕирииһин дьон таба өйдөөбүттэрин көрдөхпитин.

Эһиги улуускуттугар Кытаанах, Сылан, Одьулуун, Хайахсыт, Хоптоҕо уо.д.а. нэһилиэктэр олорчу баһынай хаһаайыстыбатынан барбыттарын биһираэххэ эрэ сөп. Чакыр, Соловьев нэһилиэктэриттэн сылдьан дьону кытта кэпсэтиспитим, онно киниилэр баһынай хаһаайыстыбатынан барарга өйдоро-санаалара баһыйбыт курдук. Эриллик Эристиин аатынан колхоз бырабыланныатын председателэ А. М. Кириллин, «Хоптоҕо» баһынай хаһаайыстыбатын ассоциациятын председателэ И. А. Филиппова кытта бэсиэдэлээһиннэбэр чаһынай бас билиигэ тиреҕирииһин адэр салайааччылар таба өйдөөбүттэр диэн санааҕа кэллим. Улууска баһынай хаһаайыстыбатыттан барыы, бастатан туран, салайааччыларга убаастабылы үөскэппит. Урукку курдук хонтуораҕа олорор дьон туту билнахтэрэй диэн өй-санаа суох буолбут. Онон тыа хаһаайыстыбатыгар сиргэ чаһынай бас билиигэ киириллиэхтээх уонна тэрээһини формаларын уларыта охсуохха наада. Биһиги, кырдьыгы кистээбэккэ эттэххэ, рынокка олох бэлэмэ суох киирдибит. Ити алдьаслытын төһө сатанарынан түргэнник туората охсорго ыһаныахтаахпыт. Дьон барыта тыа хаһаайыстыбатын бородуукуһуйаларын оноруунан дьарыктаныахтарын ситиһиэхтээхпит. Оччоҕуна олох сыыйа оннун булан иһиэҕэ. Билигин үөһэттэн көмөҥү, ким эрэ тэбэн биэрэрин кэтэһэргит суох. Бэйэбит күүспүтүгэр, кыахпытыгар, сатабыллыбытыгар тиреҕириэх тустаахпыт.

Архангельскай уобалас. Хотугу флонка араастаран уорэх заведениелара аҕыйаҕа суохтар, олортон биирдэрии—Хотугу Диинскайдааҕы уу аннынан устуруга үөрэтэр этэрээн бүтүннүү күтэҕэ диэри ким да соччо билэ буолуо.

Манна атомнай подводнай лодкалар, уу үрдүнээҕи хараабыллар специалистарын бэлэмниллэр. Ол—ракетчиктар, турбинистар, электриктэр... 40 сылларга историятыгар бу үөрэх заведениета дойду барыы флоттарыгар сотто тыһыынчаттан тахса специалиһы бэлэмнээн биэрдэ.

СОНУННАР

НАҺАА БАС-БАТТАХ БАРДАХХА

Билигин күндү түүлэах саҕалар, боргөлөлэр, тиринилэр даҕаны ханна баҕарар көҥүллүк атыыланналлар. Ол эрээри республика правительствотун уураахтыыр анал лицензиэнан эрэ булгаһар кинис тиринитиэн эргиинэ бобуллардын үрдүнэн, уопа-кестэ сиһибиир атыылыыллар эбит. Оннук штампата суох кинис тиринитин батарыы түбэлтэтэ быйылгы дьыллга киирэн баран улууска икки төгүл таҕыста.

—Аастыт сылга булгаһын быраабылаларын кэһии иһиэ бракоҥьердааһын 17 түбэлтэтэ арыллыбыта, 9-бугар дьыала кобүтүллэн тустаахтар ыстарааптаммыттара. Эмиэ арыллыбыт 6 дьыалаҕа ыстараап күн бүгүҥүгэр диэри төлөнө илик. 2 түбэлтэҕэ кытаанах сэрэтии оҥоһуллубута,—диир айылаа харыстабылын комитетын инспектора Н. М. Макаров.—Анал штампата суох кинис тиринитин атыылаан түбэспит дьоҥтон тириилэрэ тутулуннна уонна ыстараап толуулларигэр дьыала көтөҕүллүннэ.

КҮННЭТЭ КЫҺАМНЬЫ ЭРЭ БЫЫҺЫА

Сылгы кыстыга олус уустук быһыыга баран иһэр. Ол курдук, табаарыстыбаларга сылгы дьыл ортотугар ырыганнаабына, кыһыҥгы тымныыларга аһылык тэтиэҕигэр оҕустарыыта олус дьиксиниэрилээхтик биллэн эрэр. Тыйдарга, тиҥэһэлэргэ уонна убаһаҕа сүтүк элбэх.

—«Мугудай» сылгы заводугар 20, «Хатылы» табаарыстыбаҕа хайыы-үйэҕэ 12 сылгы оҕуннна. Баһынай хаһаайыстыбаларын аахсыбакка туран, табаарыстыбаларга барыта 61 сылгыны мүлчү туттубут. Мантан саас сылгыны күннэтэ көрдеххө-иһиттэххэ, биэбэйдэстэхха эрэ күөххэ үктэнэхтэрэ,—диир тыа хаһаайыстыбатын управлениетын кылаабынай зоотехнига М. Н. Кириллин.—Билигин сылгыга анаан оту, эбиэһи булууга кэпсэтии салгыы ыытыллар.

Ыһата, сылгыны көрүү-харайыы, саҥа төрүөххэ кыһамньыны күүһүрдүү эйиэхэ эрэ эмэнэрэ.

ЭН ТАБААРГЫН БАТАРАР МАҔАҺЫЫН

Чурапчы сэлиэнньэтигэр «Северянка» бородуукта маҕаһынын дьиэтин анар өттүгэр комиссионнай маҕаһыын аһылынна.

Аһылларын саҕана долбуурдарга аҕыйах мал-сал толугураан турбут буоллаҕына, соторунан тэнэс-сап, араас табаар кырыы-кырыылларынан дьаарыстаннылар.

Манна туттарбыт табаарын атыыга бардаҕына 10 бырыһыана маҕаһыыҥга хаалар, оттон 20 хонук иһигэр атыыга барбат түбэлтэтигэр табааргын, малгын сыанатыттан 3 бырыһыанын төлөөн туран төттөрү ылаҕын.

Табаары тутар күнэ оптуоруньюк уонна бэлтинсэ. Рынокка дуу, мунхунка-ханнынка дуу атыылаан тэлиэнтэрдээҕэр бу маҕаһыыҥга аҕалан туттараллараын дьон, кырдьыга, сөбүлээн эрэллэр.

П. СЫРОВАТСКАЙ.

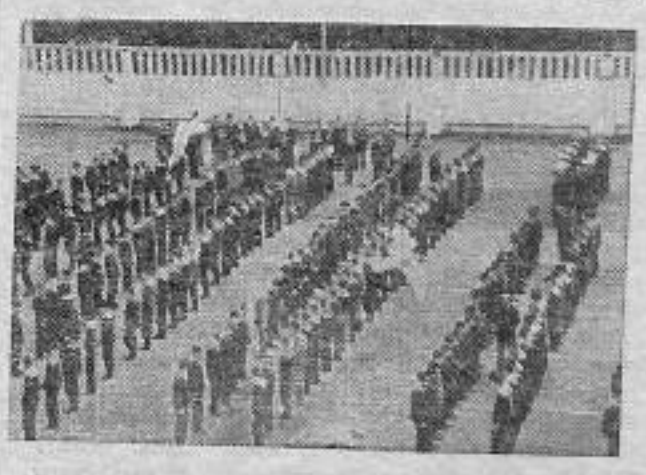

Спиноптарга: уу аннынан устууга үөрэтэр этэрээт плаһытар (үөһээ) уонна ити этэрээт командира Советскай Союз Геройа, бастакы рангалаах капитан Владимир Петрович Лунин курсаннары подводнай лодка атомнай реакторын улатан кытта билиһиннэрэр.

(РИТА—ССТА).

1993 СЫЛ: УЛУУС КӨРДӨРҮҮЛЭРЭ

ТЫА ХАҺААЙЫСТЫБАТА

Бу дьыл тохсунньу 1 күнүнээҕи туругунан улууска ынах сүөһү ахсаана 25424, сылгы 11303 төбөҕө тиийдэ. 1992 сылы кытта тэҥнээтэххэ, туораанньаҕынан эти 928 уонна 1523 төбөнөн аҕыйах. Кэлин икки сылга улууска ынах сүөһү ахсаана 1989, сылгы 2627 төбөнөн сарбыйынна. Ордук элбэх сүөһүнү Субуруускай аатынан тыабаарыстыба, «Килэгин» баһылыктаах хаһаайыстыбаларын ассоциацията түтүннүлэр, ону таһынан нэһилиэнньэ эмиэ уонна атыыга аһаан турааннар. 1992 сылга ынах сүөһү 63,9, сылгы 32,2 бырыһыаннара (бааһынаайдары киллэрэн туран) чааһынай бас билиигэ баар этилэр буоллахтарына, билигин бу туһааннааҕынан 74,6 уонна 41,7 бырыһыаннарга тиийдэ. Бааһынай хаһаайыстыбаларыгар 4242 ынах сүөһү, 2217 сылгы уонна 1050 сибиинньэ иитиллэр.

Бу кэлин «Хоптого» тыабаарыстыба 1993 сыл иннинэн биир кэһии-күүһүн аахсан, сыллааҕы түмүгүн таһаарын барын үлэтин тохтотто. Онон улууска «Мугудай» сылгы заводунуун 9 табаарыстыба хаалла. Олорго сыл түмүгүнэн 6434 ынах сүөһү, ол иһигэр 2484 ынах, 6398 сылгы, ол иһигэр 3852 биэ баар. Хаһаайыстыбалар ааспыт сылга саҥа бааһынаайдарга бэрбиттэригэр уонна нэһилиэнньэҕэ 2400 ынах сүөһүнү, 1679 сылгыны элүү бараадагынан итиэннэ атыылаан биэрдилэр, ити иһиттэн биирдиилээн дьоҥҥо тиксэр элүү—892 ынах сүөһү, 525 сылгы. Хаһаайыстыбалар тыынаах ыйааһыныгар 1278 тонна эти оҥордулар, ол иһиттэн 810 тоннаата ынах сүөһү, 467 тоннаата сылгы этэ. Велеоюнан 3753 тонна үүт ыанна, биир ынахтан ортотунан 1163 кг үрүҥ илгэ ылылынна. Бу олус намыһах көрдөрүү. Оттон ити иһигэр Субуруускай аатынан, «Мырылаа», «Арылаах» табаарыстыбалар туһааннааҕынан 792, 841 уонна 825 кг үүтү ылбыттар. Маныаха «Мырылааҕа» мэччирэҥ кээмчититтэн ынах үүтэ татым диэн эт түмүүтэ. Ону аттынааҕы «Мындаҕааайы» табаарыстыба холобура көрдөрөр. Манна ынах аҕыттан 1945-тии кг үүтү ыллылар. Оччотугар үүт ыамын намыһаҕа сүрүннээн тэрээһин мөлтөҕүттэн, оппиятныс суобуттан сибээстээҕэ мөккүһүллүбэт.

Ааспыт сылга 2774 ынах, 2233 биэ төрүөҕү биэрдилэр. Итинэн 100 ынахтан 59 ньирэй ылылынна, эмиэ итиччэ биэттэн 49 кулун. Бу көрдөрүүлэр Субуруускайдарга уонна арыылаахтарга үөр намыһахтар, туһааннааҕынан 35 уонна 32 ньирэй ылылынна. Билигин баар хаһаайыстыбалар 1992 сылга барыта 3392 ньирэйи, 2556 кулуну ылбыттара. Төрүөх атрайаҕын сүрүн биричиинэтинэн эмиэ тэрээһин үлэ мөлтөҕө буолар. Ол курдук, ыһа сүөһү кэмигэр буолбатылыыбат, Мугудайга, Соловьевка, Кыһааҥаахха, Алаҕарга искусственнай сиэмэлээһин букатын ыытыллыбат, тэрилэнбит сирдэргэ да, «Мындаҕааайыттан» уралыларгы, бу үлэ үчүгэйэбэтэ. Холобур, хаалардар биэлэрин 300 ынаҕы сиэмэлиэхтээхтэрин 22-ис эрэ сиэмэлээбиттэрэ (эбэтэр 7 бырыһыана).

Сыл устата 741 ынах сүөһү уонна 236 сылгы өлбүтүнэн өллө, тыһыҕа түрбэтилэр.

Улууска контрактация дуогабара эмиэ 96, үүнэ 95,6 бырыһыан туолла. Сүөһүгэ аһылык тиийбэтинэн хаһаайыстыбалар уонна биирдиилээн ыаллар бэлэмиин иннинээҕи сыллааҕар 694 тоннанан элбэх эти туттардылар. Итинэн барыта 2538 тонна эт, 8124 тонна үүт соҕотуонкаланна. Хаһаайыстыбалар үүттэрин 76 бырыһыана бастакы суортаҕынан туттуллубут буоллаҕына, ити «Хатылы» табаарыстыбаҕа 24 бырыһыан. Оттон Субуруускай аатынан табаарыстыба 17 тонна үүтэ стандарга эппиэттээбэтэ. Хаһаайыстыбалар барыл көрүүнэрэ эт-үүт комбинатыгар уонна эргиэн тэрилтэлэригэр 2495 ынах сүөһүнү туттардылар, үрдүк уоһуулааҕынан 47 бырыһыана барда. Эт хаачыстыбата мугудайдарга, халардарга, эрилиттэргэ ордук мөлтөх. Уопсайа 339 ырытан сүөһү туттуллубуттан үксэ киинилэр иэрэттэрэ. Манан сүөһү орто ыйааһына мыра буолла, ол 288 кг тэҥнэстэ. Ити эрээри баҕалар туттарбыт 172 сүөһүлэрин орто ыйааһына 332 кг, оттон мугудайдар 381 ынах сүөһүлэрэ 261 кг үктээтилэр.

Табаарыстыбалар, бааһынай хаһаайыстыбалара уонна нэһилиэнньэ туттарбыт үүттэригэр, эттэригэр туһаныллар компенсацияны толору ааҕыстылар. Ону таһынан үүннэрбит бурдуктарын, хортуоппуйдарын атыылаан уонна ыһыыга сортовой сиэмэни уурунан, мөлүйүөнүнэн солкуобай үбү ааҕыстылар. Ол курдук, болугурдар 24,8, мугудайдар 43,8, ебонньевтар 38 уонна хатылылар 102, болтоҥоолор 33 мөл. солк. Оттон бааһынаайдартан Одьулуунтан «Бурдук» хаһаайыстыба 98, Сылантан «Куолаһ» 80, Хоптоҕоттон «Агро» 68,1 мөл. солк. Эмиэ Хатылыттан «Нэкээрин» диэн үс киһилээх дьоҕус бааһынай хаһаайыстыбата 13 тонна хортуоппуйу атыылаан уонна ыһыыга 15 тонна сортовой сиэмэни уурунан, 5,6 мөл. солк. киллэрдиннэ.

Улууска сылгы иитиитинэн «Хадаар», «Чыаппара», «Хатылы» табаарыстыбалар уонна «Мугудай» сылгы заабода дьиэс да сылларын дьарыктаналлар. Оттон Субуруускай аатынан табаарыстыба 1992 сылтан ыктан эрэр, билигин көдьүүһү ылла илик. Бу хаһаайыстыбаларга сыл түмүгүнэн 471 кыһыл уонна кырымахтаах хара саһыл баарыттан 351-рэ ийэ саһыл. Былырыын 767 төрүөҕү ыллылар, биир ийэ саһылтан ортотунан 2-лии оҕону. Субуруускайдар төрүөх ылбатылар. Сыл устата фермаларга 45 саһыл кээнсүнэн өллө. Тириигэ аһаан 763 саһыл өлөрүллүннэ, ити иһиттэн Хадаарга 107, Алаҕарга 399 уонна Хатылыга 248.

Бу дьыл тохсунньу 1 күнүнээҕи туругунан, 243 бааһынай хаһаайыстыбалара тэриллэннилэр. Киниэхэ 13812 гектар сир бэриллиннэ, ону таһынан 2742 гектар сири кыттыс болдьоххо туһаныллыга аһаан туттастылар. Быйыл ыыстыллыбыт анкета дааннайдарынан, 1993 сылга 48 бааһынай хаһаайыстыбаларынан 605 тонна үүт уонна 262 тонна эт оҥоһуллунна, итиннэн 456 тонна үүтү, 228 тонна эти атыылаатылар. Бородууксуйаны батарыыттан 319,5 мөл. солк. үбү ааҕыстылар. Оттон государствоттан ылбыт кэтэрэ 153,4 мөл. солк. этэ, маннан кыттас болдьохтоох кредитэ 125,3 мөл. солк. эбэтэр 81,7 бырыһыана. Ону таһынан техниканы, араас сапчаас чаастары, уматыгы булунууга, отумаһы тиэйиигэ уонна да атын хаһаайыстыбаннай наадаларга 335,5 мөл. солк. ороскуоттаатылар. Хаһаайыстыбалар бэйэлэрин бас билиилэригэр 74 трактор, 15 таһаҕас таһар, 38 от охсор массыыналар бааллар. Оттон 1992 уонна 1993 сс. тэриллибит хаһаайыстыбаларга биэстэригэр техника ханнык да көрүүгэ суох.

КАПИТАЛЬНАЙ ТУТУУ

Ааспыт сылга киирбиэммит капитальнай үгүүлэр уонна тэрилтэлэр бэйэлэрин үлэлэрин суотугар 754,7 мөл. солк. сууммалаах сүрүн фондалар үлэҕэ киллэриллиннилэр. Ити иһиттэн 453,3 мөл. солк. производственнай, оттон ордута социальнай объектар. Производственнай сылга туһаныллыбыт үп 83,9 бырыһыана техниканы, инвентары уонна оборудованиены атыылаһыыга туһаныллынна.

Сыл устата 3315,6 мөл. солк. капитальнай тутуу ыытыллынна, итиннэн 3229,3 мөл. солк. (97,4 бырыһыана) государство үбүлээһинэ. Улуус бюджетыгар көрүллүбүт государство үбүлээһининэн 940,1 мөл. солк. үлэ ыытыллынна, ол иһиттэн социальнай объектары тутууга 528,9 мөл. солк. ороскуоттаммытыттан 215,5 мөл. солк. (40,7 бырыһыана) чааһынай дьиэни тутууга үбүлээннэ. Государство бу үбүлээһининэн 8172 кв. метр иэннээх (91,6 мөл. солк.) чааһынай дьиэлэр тутуллан үлэҕэ киирдилэр. Чурапчы сэлиэнньэтигэр 18 квартиралаах олорор дьиэ (35,7 мөл. солк.), Хаҕаахсыкка 32 миэстэлээх баанньык (5,6 мөл. солк.) тутулуннулар, Болтоҥоҕо котельнай реконструкцията (38,4 мөл. солк.) ыытыллынна. Ону таһынан 380,6 мөл. солк. сууммалаах техника, оборудование атыылаһылынна.

«Саха-фермер» үбүлээһининэн бааһынай хаһаайыстыбалара барыта 170 сүөһү киирэр хотонун, 6 миэстэлээх 2 автомашина тардыһык тутуннулар, 28,9 мөл. солк. сүрүн фондалары үлэҕэ киллэрдилэр. 71,8 мөл. солк. капитальнай уруунун производственнай базаны оҥостууга уонна сир үлэтигэр туһаныллар. «Кытыл» бааһынай хаһаайыстыбата 25 тонна кыаммалаах овощехранилищены (4,3 мөл. солк.) үлэҕэ киллэрдэ.

Тыа хаһаайыстыбатыгар үбүлээһининэн табаарыстыбаларга 69,6 мөл. солк. капитальнай үгүүлэр оҥоһулуннулар. Ол иһиттэн 39,9 мөл. солк. производственнай объектарга. Министерство үбүлээһининэн 30,2 мөл. солк. сүрүн фондалар үлэҕэ бэриллиннилэр. Ол иһигэр Мындаҕааайыга, Чыаппараҕа, Хаҕаахсыкка эрэһы сыыхтарга, Улахан Күөлгэ, Чыаппараҕа пилорамалар, Кыыдааҥҥа фельдшерскэй пуун. Үрэх-Күөрэҕэ 80 миэстэлээх оскуола-детсад тутуутугар 5,1 мөл. солк., Төлөй Диэрэҥэр Культура дьиэтин тутуутугар 40,7 мөл. солк., Мугудайга тириини таҥастыыр сыыхха 14,8 мөл. солк., Толоонҥо маҕаһыын тутуутугар 0,2 мөл. солк. ороскуоттанна.

Улуус тутар-таҥар тэрилтэлэрэ уонна кооперативтара 2348,8 мөл. солк., ол иһиттэн бэйэлэрин күүстэринэн 2027,1 мөл. солк. бадарааттэһэр үлэни толордулар. «Якутагропромстрой» МПМК-та 1331,3 мөл. солк., Чурапчытааҕы хаһаайыстыбалар икки ардыларынааҕы тутар дьоҕус тэрилтэ 98,8 мөл. солк., «Якутводмелиорация» ПМК-та 195,1 мөл. солк., «Якутсельстрой» ПМК-та 266,0 мөл. солк., суолу тутар-өрөмүөннүүр учаастак 267 мөл. солк., улуус коммунальнай хаһаайыстыбата холбоһуута дьиэ-уот, коммунальнай үлэни ыыттылар. «Якутагропромстрой» МПМК-та 83,3 мөл. солк. сууммалаах үлэни ыыттылар, спортивнай оскуолаҕа 2 квартиралаах олорор дьиэни уонна 370 кв. метр иэннээх санэпиднадзор киинин административнай дьиэтин тутан туһаҕа киллэрдэ. «Якутводмелиорация» ПМК-та Болтоҥо бэһыгын уонна бэйэтин нэһилиэгин сааҕардар үлэни ыытта, Хоптоҕо Хаҥалаһыйын сааҕардар үлэни ыытта, Хоптоҕо Хаҥ тэльнайын сааҕардар үлэни ыытта, Мугудай Күөччүнүтүгэр 82 гендарачааһыттыгар 69, Мугудай Күөччүнүтүгэр 82 гендарачааһыгар бааһынаны оҥордо. Чурапчытааҕы хаһаайыстыбалар икки ардыларынааҕы тутар дьоҕус тэрилтэ 1993 сылга үлэҕэ киллэриэхтээх 4 объегын— 1990 сылтан тутуута саҕаламмыт Төлөй Диэрэҥэр Культура дьиэтин, Одьулууҥҥа Үрэх-Күөрэ оскуола-детсадын, Маралааайыга тириини таҥастыыр сыаҕы уонна ынах фермэтын бүтэрбэтэ.

СОЦИАЛЬНАЙ САЙДЫЫ

Потребсоюз ааспыт сылга нэһилиэнньэҕэ 4275,6 мөл. солк. табаары уонна бородууктаны атыылаата, бу иһиттэн 74 мөл. солк. бэйэ оҥоһуктарын. Дууһаҕа ортотунан 211,2 тыһ. солк. табаар уонна бородуукта тиксэр. Сыл бүтэһигэр 2097,1 мөл. солк. табаар саппааһа мунньуллубута, итиннэн 1313,9 мөл. солк. бородуукта. Көрүҥнэринэн ылахха, 15 тонна үүккэйи арыыта, 366 тонна саахар, 46 тонна чэй, 2189 тонна бурдук, 376 тонна куруппа, 40 тонна макароннай оҥоһуктар. Ааспыт сылга поставка дуогабара саахартан, чэйтэн, бурдуктан, куруппаттан, кэпиэскэттэн уратыларга ыраахынан туолбата. Чааһынай маҕаһыыннаахтар 131,2 мөл. солк. аһы, таҥаһы нэһилиэнньэҕэ эргиннилэр.

Промышленнай табаардарга, бородуукталарга сыана ыараһы турар. Бу тохсунньуга ааспыт сыл ахсынньытын кытта тэҥнээтэххэ сыаналар саахарга 12,9 төгүл (1 кг—2320 солк.), чэйгэ 14,6 төгүл (1 кг—10530 солк.), үрдүкү суортаах килиэпкэ 6,8 төгүл (1 кг—270 солк.), үүккэйи арыытыгар 21,3 төгүл (1 кг—3200 солк.), водкаҕа 12,9 төгүл (1 л—10400 солк.) ыараатылар.

1993 сылга улуустааҕы коммерческай баанньыан 2861,5 мөл. солк. кииннээммит кредит кэлэн туһаныллынна. Мантан 916,7 мөл. солк. (34,4 бырыһыан) төннөрбүттэр. Улахан иэскэ потребсоюз киирбит, 1221,0 мөл. солк. ылбытыттан 107,8 мөл. солк. (8,8 бырыһыан) төлөөбүт, өссө да 1113,4 мөл. солк. иэстээх хаалбыт.

Нэһилиэнньэ үөрэтэр музейга сыл устата 6200 киһи сылдьыбыт, ити иһиттэн 3600 оскуола үөрэнээччитэ. Киирии билиэттэн, музей эрэлэрүттэн 90,1 тыһ. солк. үп киирбит.

Былырыын 216 ыал саҥа дьиэҕэ көһөн киирдэ, мантан 110 ыала тыа хаһаайыстыбатын үлэһиттэрэ, 10 ыала бааһынаайдар. Нэһилиэктэртэн Болугурга 21, Болтоҥоҕо 13, Кытаанахха 13, Одьулууҥҥа 17, Соловьевка 10 уонна улуус киинигэр 34 ыал саҥа дьиэлэннэ. Улууска 271,5 тыһ. кв. метр иэннээх 4584 чааһынай дьиэ баар.

Бу сыл тохсунньу 1 күнүнээҕи туругунан улуус нэһилиэнньэтин ахсаана 20597 киһиэхэ тиийдэ, эбэтэр 1992 сылтан 349 киһинэн эбилиннэ.

1993 сылга нэһилиэнньэҕэ 199,5 мөл. солк. төлөбүрдээх өҥө оҥоһулунна. Сыана үрдээбитинэн үлүгэттээҕэ, кинилээҕи сылтан өҥөнү оҥоруу 9 төгүл улаатта. Нэһилиэнньэҕэ улахан сууммалаах өҥөнү «Күннэй» коллективнай предприятие (35,9 мөл. солк.), сибээс үзэлэ (59 мөл. солк.), муниципальнай автопредприятие (12,3 мөл. солк.) оҥордулар. Маныаха уу нэһилиэнньэттэн, сүрүннээн, транспорт, баанньык, телефон, радио өҥөлөрүттэн, квартира аһык төлөбүртэн, сананыһынан таҥаһы-сабы тигииттэн уонна оҕо тэрилтэлэригэр сылдьыы иһин усунуостан киирэр. Нэһилиэнньэҕэ ити эрэ атын өҥө оҥоһуллубат.

Нэһилиэнньэҕэ социальнай өттүнэн көмөнү оҥорууга улуустааҕы социальнай управлениенан ааспыт сылга 320,5 мөл. солк. бэриллибититтэн 288,4 мөл. солк. ороскуоттаммыт, ол иһиттэн кыаммат араҥаҕа көмөҕө 214,6 мөл. солк. туһаныллыбыт, аһылык бородууктатын атыылаһыыга 57,3, эмп аһаар 1,1, олох-дьаһах өҥөлөрүн иһин 40,8 уонна биир бэриэмэлээх материальнай көмөҕө 84,6 мөл. солк. барбыт.

В. ЕРМЯКОВА,
улуустааҕы статистика отделын начальнига.

Е. А. СМИРНИКОВ— 1994 СЫЛ БАСТЫҤ УЧУУТАЛА

Хатылы орто оскуолатыгар эр дьон учууталлар өрөгөлөрүгэр «1994 сыл бастыҥ учуутала» конкурс буолан ааста. Онно 8 оскуолаттан 9 учуутал кэлэн кыттыннылар. Кинилэри кытары кылгастык билиһиннэрдэххэ маннык.

Мугудай орто оскуолатын физикаҕа учуутала Василий Нэотович Неустроев үлэлиир хайысхата нэруот айымньытын, суруйааччылар айымньыларын уонна физика төрүттэрин дьүөрэлээн үөрэтии. Ол курдук, «Олонхо ньыматтаах ата» диэн тэмалаах уруогар жюри ураты болҕомтотун ылла.

Д. Д. Эверстов—Дмитрий Дириҥскэй улууска биллэр поэт, спорт ахсаабат пропагандиһа. Оҕолорго историко-литературнай куруһуогу тэрийбитэ, «Дириҥ уоттара» диэн литературнай түмсүүнү салайар.

Тарас Егорович Толстоухов Алаҕар орто оскуолатыгар биологияны үөрэтэр. Оҕону тулалыыр эйгэҕэ харыстабыллаахтык, болҕомтолоохтук сыһыаннаһарга үһүйэр. Уруога даҕаны оннук хайысхалаах—«Күөх далай кэппэбүрдэҕинэ, көмүс хатырыктаах күрэнэр» диэн ааттаах.

Алаҕартан эсэө биир кыттааччы—үлэ учуутала Николай Петрович Оконешников. Кини үүнэр көлүөнэни тулалыыр эйгэни алдьаппакка - кээһэппэккэ иитэр. Онон төрүт обүгэ саҕаттан айылҕаҕа харыстабыллаах сыһыан сөргүтүллэр. Оҕолор үлэ уруогар талахтан туттар тэрил 4-5 көрүҥүн оҥороллор, тобоҕо сүөһү аһылыгар барар.

Мындаҕаайы орто оскуолатын математикаҕа учуутала Егор Афанасьевич Смирников уруогун коллективнай үөрэтии ньыматынан тэрийэр эбит. Бу ньыма сүнньэ үөрэнээччи үөрэнээччини өйдүүр дьоҕурутар сытар. Оҕо улахан киһи тылынааҕар бэйэтин табаарыһа быһаарбытын түргэнник ылынар. Уруокка оҕолор сорудахтарын бэйэ-бэйэлэригэр быһаараллар, оннооҕор хардарыта сыана туруораллар.

Мырыла орто оскуолатын физкультураҕа учуутала Н. Н. Федоров уруогар сахалыы оонньуулары киллэрбитэ олус интэриэһинэй буолла. Николай Иванович физкультура уруогар саҥаны, сонуну киллэрэ сатааччылартан биирдэстэрэ. Холобур, кыра саастаах оҕолорго спортивнай оонньуулары (волейболу, баскетболу) үөрэтиини киллэрбитэ.

Хадаар орто оскуолатын уруһуйга учуутала Еремей Иванович Сидоров эмиэ саҥа сүүрээни олохтуур. Уруһуйга дьоҕурдаах оҕолору талан үөрэтэр сыалтан изостудия тэрийбитэ. Норуот айымньытын уонна искусствотын үөрэтэр оскуола моделын оҥорбута. Манна сүрүн тирэҕинэн «Культовые учения якутов» диэн предмеккэ программата буолбута.

Кытаанах экспериментальнай оскуолатын биологияҕа учуутала Марк Николаевич Кононов уруогун үөрэҕин кытта тэҥҥэ оҕо сөбүлүүр оонньууларын (викторина, кроссворд, блиц-турнир, лото) дьүөрэлээн тэрийиини көрдөрдө. Конкурска бэйэтэ оҥортообут үөрэтэр матырыйааллары тутунна (биологический наборлары, лотолары бэйэтэ таҥан толкуй оҥорор эбит).

В. Г. Прудецкай, Хайахсыт орто оскуолатын автоделоҕа учуутала, автодело кабинетын оҥоруунан утумнаахтык дьарыктанар. Оҕолору уонна улахан дьону автоделоҕа, тракторовождениеҕа үөрэтэн 100-чэкэ киһи правалары ситиспит. Кини идэтинэн уруок конкурска киирбитэ ураты бэлиэ буоларын жюри чилиэннэрэ эмиэ бэлиэтээтилэр.

Икки күннээх сыралаах эрийсиигэ учууталлар бары дьоҕурдарын арыйа сатаатылар.

«Бэйэни билиһиннэрии» түһүмэҕэр ким тугу сатыырын, туох дьоҕурдааҕын көрдөрдүлэр. Ырыа дьиэрэйдэ, оһуокай этилиннэ, көр-күлүү тэнийдэ. Көрөөччүлэр биһирэбиллэрин ордук Д. Д. Эверстов көрдөөх кэпсээнэ, М. Н. Кононов монолога, Е. И. Сидоров сиэстэнтээх сценката ылдылар.

«Айар сорудахтар» түһүмэх улахан болҕомтону тарта. Манна учууталлар рынок усулуобуйатыгар оскуола иитиги сайдыытын ырыттылар. Үгүс саҥа, сонун идеялар этилиннилэр. Конкурсааннар үөрэх сайдыыта оҕону эрдэттэн идэҕэ хайысхалаан үөрэтии суолунан баран эрэрин, оҕону иитии төрүт түөлбэҕэ, үгэстэргэ, төрөппүккэ тирэҕирэн тэтэрииллиэхтээҕин туһунан бэлиэтээтилэр.

«Айар лабораторията» түһүмэххэ кыттааччылар бэйэлэрин опыттарын билиһиннэрдилэр, компьютерынан тестэри толордулар.

Дьэ итиниик биэс түһүмэххэ күрэхтэһии түмүгэр «1994 сыл бастыҥ учууталын» аатын Е. А. Смирников ылла уонна анал бириэһинэн — «Дружба» мото-эрбиинэн наҕараадаланна. Иккис миэстэҕэ В. Н. Неустроев, үһүскэ Е. И. Сидоров тахсыстылар. «Кыайыыга дьулуурун иһин» бириэс Н. Н. Федоровка туттарылынна. Т. Е. Толстоуховка «Дьахтар хараҕын алыба» диэн хатыылар олохтообут бириистэрэ тиксистэ. Д. Д. Эверстов «Өрөгөй өйө» бириэс хаһаайынынан буолла.

Конкурс тэрээһиннээхтик барарыгар олохтоох оскуола директора В. А. Федоров, музыкальнай редактор Д. Попов, конкурсу салайааччылар Ф. Н. Болдовская, А. Д. Чечебутова үгүс сыралары биэрдилэр. Кыра итэҕэстэри аахсыбатахха, бу дьаһал үчүгэйдик барда, сыалын-соругун ситтэ.

Дьиэ-уот, коммунальнай хаһаайыстыба холбоһуга (директор Н. С. Артемьев) уонна булт общество (председатель М. М. Оконешников) спонсордаабыттарын иһин махтал улахан.

Николай СИБИРЯКОВ,
норуот үөрэҕириитин управлениетын инспектора.

ОЛОҤХОҺУТ И. Г. ТИМОФЕЕВ—ТЕПЛОУХОВ ТӨРӨӨБҮТЭ 125 СЫЛЫН ТУОЛУУТУН КӨРСӨ

УЛУУ КИҺИБИТ ААТЫН ҮЙЭТИТИЭҔИҤ

И. Г. Тимофеев—Теплоухов (1869—1962 сс.) «Куруубай хааннаах Кулун Куллустуур» диэн мантайыгы олоҥхотун Императорскай антропологияа уонна этнография музейыттан Саха сиригэр фольклорнай матырыйааллы хомуйар соруктаах кэлбит этнограф В. Н. Васильев 1906 сыллаахха Амма сэлиэнньэтигэр Солобуодаҕа суруйбута. Бу олоҥхо академик Э. К. Пекарскай көннөрүүтүнэн 1916 сыллаахха Бетлингк алфавитынан сахалыы тахсыбыта. Петербурга Саха тылын баһылаабыт бөдөҥ фольклорист А. А. Попов олоҥхону сахалыыттан нууччалыы тылбаастаабыта. Г. У. Эргис олоҥхо тылбааһыгар эбиини киллэрбитэ, латинскай алфавиттан аныгыга көһөрбүтэ. И. В. Пухов бэчээккэ тахсыыгар бэлэмнээн былааныгар киллэрбит, тылбааска хос быһаарыылары биэрбит. Итиүлэлэспит дьон бары өлбүттэрин кэннэ кинигэ ситэриллэн 1985 сыллаахха Москваҕа бэчээттэнэн тахсыбыта.

Иккис олоҥхото— «Нэйэхсит сиэнэ эриэн таба аттаах Эрэбил Бэргэн». Итини 1941 сыллаахха мин илиибинэн суруйбутум 449 страница, 11656 строка буолбута. Мин Иннокентий Гурьевич хаһан үөскээбитин, хайдах олоҥхоһут буолбутун туһунан кэпсээнин истибитим:

—Боотуруускай улууһугар Хайахсыт нэһилиэгэр Улуйбут диэн сиргэ төрөөбүтүм. Аҕам Гурий Тимофеевич Теплоухов Бодойбоҕо ыһыыл көмүһү хостуур бириискэҕэ үлэлээбитэ, ийэм Мария Платоновна атыыһыттарга эстэрээпиэлиэйбитэ. Бииһиги удьуор олоҥхоһуттарбыт. Хос эһэм сааһ Лаамыттан эргиллэн кэлэн сыыр үрдүгэр атын мэччитэ сылдьан дьыбарга ылдаатаҕына, ырыатын доҕҕоно кестөөх сиргэ иһиллэрэ үһү. Балтым Параскевья биһиги эргин улаханнык биллэбит олоҥхоһут Тэкэллэ Миитэрэйгэ эргэ тахсыбыта. Тэкэллэ икки сүүстэн тахса олоҥхону олоҥхолуура. Мин кинититтэн уонна аҕабам Дмитрий Тимофеевич Теплоуховтан—Ырыа Миниккэттэн үөрэнэн, түөрт уончa олоҥхону толорор этим.

Мэҥнэй уон үс саастаахпар Ырыа Миниккэ уолугар Ыстапааныга ылдаан иһитиннэрбитим. Үгүс киһи ортотугар уон түөрт саастаахпар Ылдьаа Максимов уруутугар олоҥхолооппуттара. Онно «Куруубай хааннаах Кулун Куллустуур» олоҥхобун толорбутум. Үгүс киһи сэргээн нэтэр түбэлтэтигэр саҥаа көтөбүлээн толороҕун. Манна сүүстэн тахса киһи сэгэрэн истибитэ. Арай биирдэ Хайахсыт нэһилиэгэр Тэбэкэлэр Миитэрэй диэн олоҥхоһуту көрсө түстүм. Ат сүгүрүүтүгэр мустубут дьон биһигини күрэхтэһиит диэн күһэйбиттэрэ. Түүн үөһүгэр диэри мин олоҥхолообутум, сарсыарда өртүгэр кини толорбута. Олоҥхолорбутун истэн баран биир оҕонньор Миитэрэйгэ: «Эн төһө да алтыра сылдьыбытыҥ иһин адэр олоҥхоһукка оннугун туран биэриэхиҥин»,—диэбитэ. Онуоха кырдьаҕас хомойбут курдук көрүҥнэнэн тахсан барбыта.

Биирдэ Хайахсыттан Аммаҕа бурдук атыылаһаары киирбитим. Кэпсээйи нэһилиэгэр олохтоох олоҥхоһут Өккө Филиппэ тохтообуппар: «Солобуодаҕа биир учуонай саха олоҥхолорун суруйа кэлбит. Мин суруйтара бараары сылдьабын. Барыс»,—диэ тоһуйда. Биһиги, олоҥхо суруттарааччылар, Солобуодаҕа Рогожин дьиэтигэр тиийбиппит. Киэҥ хос иһигэр нугас баттахтаах нууччa киһитэ төттөрү-таары хаама сылдьар эбит. Биһигиниини сүрдээх ыраастык, чуолкайдык сахалыы кэпсэттэ. Мин киэһэ «Куруубай хааннаах Кулун Куллустууру» толорбутунан бардым. Нууччa, саха дьоно истээри кэлбиттэр этэ. Сахалыы билбэт өртүлэригэр Виктор Николаевич тылбаастаан быһаара олорбута. Халлаан сырдыар диэри олоҥхолообутум. Нөҥүө киэһэ Өккө олоҥхотун истибиттэрэ.

В. Н. Васильев ыраахтан сылдьар диэн мин олоҥхобун суруйбутунан барбыта. Тохтоло суох уон икки күн устатыгар суруйан бүтэрбитэ. Өскөтүн урукку этнибиттэн уларыйан кээмэхпинэ тохтотон чуолкайдыыра, толору суруйара. Виктор Николаевич Солобуодаҕа төрөөбүт буолан сахалыы олус үчүгэйдик билэрэ.

Кэргэмминиин марахан олоҕу атаардыбыт. Кэргэним Феврония Хадаар нэһилиэгэр Холтоҕо аҕатын уусугар үөскээбитэ. Биирге олорбуппут 48 сыл буолла. Итиэн кэм иһигэр 7 уол, 5 кыыс оҕоломмуппут. Вастаан Дириҥ Күөл диэн сиргэ уһуннук олохсуйбуппут. Онно уон оҕобут өлбүтэ. Мэҥэ-Хаҥалас улууһун I Халтаҕай нэһилиэгэр кэһон киирэн отучча сыл кэргэн олорбуппут. Оҕолорум үксүлэрэ өлбүттэрин кэннэ, «уоттаах-ньылыстаах тылынан илгистибитим сэттээх-сэлээннээх буоллаҕа» диэммин, уһун кэмҥэ олоҥхолуурбун быраҕа сылдьыбытым.

И. Г. Тимофеев—Теплоухов «Нэйэхсит сиэнэ эриэн таба аттаах Эрэбил Бэргэн» диэн олоҥхотун Дириҥ баһүөлэгэр ыаллыы олорммун колхоз үлэтин кэнниттэн киэһэттэн киэһэ суруйуубун 1941 сыл муус устар 15 күнүгэр саҕалаабытым. Олоҥхоһуппун ыам ыйын аҥарыттан ыһыы бэлэмигэр ылбыттара. Онтон бэс ыйыгар ыһыах саҕана сэрии саҕаламмыта. Олоҥхобутун сурукка киллэрэн атырдьах ыйын бүтүүтүгэр туттарыахтаах этибит. Миигин сэрсын да армияҕа ыҥырдахтарына нөҥүллэрэ этэ. Иннокентий Гурьевичтыын сүбэлэһэн Дьокуускайга киирэн күүскэ үлэлээн 400 страницаны суруйбуппут кэннэ атырдьах ыйын 15 күнүгэр миэхэ бэбиэскэ кэлбитэ. Сэрииттэн эргиллибэтэхпинэ олоҥхону ситэрэйэллэр диэммин кэһэтэр. Урукку кэлэн хос суруйан хааллар-быһым.

Армияттан эргиллэн кэлэммин, суруйуубутун эмиэ салҕаан барбыппыт. Олоҥхоһутум этиитин ахсын уларытан иһэрэ, ураты олох да көтүтэн кэбиһэрэ, истээччилэрэ сэргэхситээри сурукка киирбэт быдьар тыллары туттара. Сорох этиилэрин көннөрөн баран аҕан иһитиннэрдэхпинэ: «Эн олоҥхоһут буолуоххар сөп киһи эбиккин»,—диирэ. Итиэ кэмҥэ мин Москва издательствотын саха салаатыгар үлэлээн кэлбит ухханым этэ. Д. М. Говоров «Бүдүрүйбэт Мүлдьү Бөҕө» уонна П. А. Ойуунускай «Дьулуруйар Ньургун Боотур» олоҥхолорутар техническэй редактор этим. Бу олоҥхону эт илиибинэн иккитэ-үстэ устубут буолуохтааххын. Салгыы 49 страницаны суруйаммын барыта 449 страница буолбута.

Үлэбитин туттара барары олорон Иннокентий Гурьевичтыын олоҥхобутун өтөрүнэн кинигэ буолан тахсара биллибэт, онон атыылыахха диэн сүбэлэспиппит. Итиэ 1945 сыл от ыйыгар этэ. Отчолорго илиинэн суруллубут олоҥхолору архивка туттарыыга дьаһал эрэйиллэрэ. Онно миигин билэр Г. У. Эргис үлэлиирэ эрээри сэллигэ барбыт санаторияга киирэ хаалбыт этэ. Киһибитигэр тиийэ дьаһал ыллыбыт. Олоҥхону тутааччы мин билэр дьахтарым Пономарева эбит. «Куруубай хааннаах Кулун Куллустуур» олоҥхо авторын И. Г. Теплоуховы батыһыннаран кэллим, иккис олоҥхотун суруйан туттарааары дьаһал аҕаллым»,—диэтим. Ол икки ардыгар дьахтар Бетлингк алфавитынан суруллубут «Кулун Куллустууру» аҕалан көрдөрдө итиэннэ: «Маны атын олоҥхоһут суруйтарбыт»,—диэтэ. Кырдьык, «Н. Г. Тимофеев» диэн сурулла сылдьар эбит. Олоҥхоһуту кытта тоҥкоолоспуппут аһатан ааtа Тимофей эбит. Дьахтар итэҕэйбэккэ страница кэннигин ойуттэн этитэн баран тохтотто. Итиэ В. Н. Васильев сурукка киллэрбит олоҥхото этэ. Ол кэмтэн ыла И. Г. Тимофеев—Теплоухов диэн буолбута.

Кырдьаҕас: «Кэннибэр ииким да хаалбата. Арай орто дойдуга олорон ааспыппын «Кулун Куллустуур» уонна «Эрэбил Бэргэн» олоҥхолорум ааттаталлар ини...»— диэхтээбитэ. Кини «Нэйэхсит сиэнэ эриэн таба аттаах Эрэбил Бэргэн» олоҥхото — илиин суруйуутунан 449 страницалаах үлэ Тыл, литература уонна история институтун архивыгар сытар. Ол айымньытын олоҥхоһут 125 сылын туоларынан бэчээттээн таһаарар туһунан правительствоттан туруорсуохха. Билигин куоппуйатын уһулларан таһааран улуус музейыгар ууруохха. Биир дойдулаахтара, хайахсыттар, улуу киһилэрин униэҕун үйэлээх матырыйаалынан саналыы эргийэллэрэ эрэйиллэр. Итиннэ улуусcаҕа ниин ааатын иҥэриэххэ.

Дмитрий ЛАЗАРЕВ,
улуус бочуоттаах гражданина.

СПОРТ

Анал бириис—биһиэнэ

Олунньу 24—27 күннэригэр Амма спортсменнэригэр ССРС спордун маастара В. Андреев бириинигэр боксаҕа республика аһаҕас турнира буолан ааста. Онно 7 улуустан 16 хамаанда кыттынна. Оҕолорго 3 бөлөххө уонна улахан дьоҥҥо 128 боксер кыттан күрэхтэһии сэргэхтик барда.

Кыраһар бөлөктөрүгэр 28 кг ыйааһыныгар Чаҥыр оскуолатын V кылааһын үөрэнээччитэ Дима Соловьев бастаата. Эмиэ ити оскуола VII кылааһын үөрэнээччитэ Эдик Кириллин 34 кг чемпион аатын ылла. Оттон Вася Макаров (Чаҥыр), Гоша Собакин, Саша Седалищев (Одьулууннар) иккис уонна Проня Кириллин (Чаҥыр), Паша Тарасов (Хадаар), Руслан Седалищев (Одьулуун) үһүс бириистээх миэстэлэргэ тигистилэр.

Орто бөлөххө (14—15 саастаахтар) 44 кг ыйааһыныгар Чаҥыр оскуолатын VIII кылааһын үөрэнээччитэ Васи Елисеев чемпионнаата. Рома Решетников (Хадаар), Коля Дьячковскай (Мырыла), Дима Чечебутов (Хатылы) ыйааһыннарыгар үһүс буоллулар.

Улахан оҕолорго Хатылы оскуолатын X кылааһын үөрэнээччитэ, республика үс төгүллээх финалиһа Мохаммед Кривошапкин миинутук бастаата. Чурапчыттан Слава Баймеетов 54 кг иккис, Мырылаттан Коля Кириллин 51 кг уонна Афоня Попов 86 кг ыйааһыннарга үһүс миэстэлэри ылбыттар.

Улахан дьоҥҥо 6 ыйааһыныгар 28 киһи кытынна. Бииһи улууспутуттан 51 кг ыйааһыннаахтарга ОПТУ-13 курсана Сергей Аржаков чемпионнааһын В. Андреев анал бириһин хаһааһыттыырбыт буолла.

Хадаар оскуолатын физкультураҕа учуутала, общественнай тренер Николай Бысыыгын 60 кг ыйааһыныгар үстэ тахсан үһүөннэрин кыайыы кэтэллээх тумуктээтэ. Киһи бу киһини адьас Чурапчыга буолбут маас тардыһыытыгар иккис миэстэни ылбыта дагиттэр спортсмен буоларын - нэрэһиннэр Н. Бысыыгын Хадаар наһилнэгин дьаһалтата уонна «Хадаар» табаарыстыбата оҥоһуллубут анал бириистэрэ—кыраһахтаах хара сылгы тириитэ туттарылынна. Чурапчыттан Николай Попов 87 кг ыйааһыннаахтарга үһүс миэстэни ылла.

Улууспутуттан хамаандалар тэрийэн, хомуйан, үөрэтэн барыларыгар кэмэлээслут бары дьоммутугар барҕа махталбытын тиэрдэбит.

Афанасий СОЛОВЬЕВ.

ДУОБАТ СОНУННАРА

Олунньу 19—23 күннэригэр Францияҕа Нантына куоракка сүүс харахтаах дуобакка улахан дьоҥҥо норуоттар икки ардыларыгар турнир ыытылынна. Онно гроссмейстердар бөлөхтөрүгэр бииһиги спортивнай интернат-оскуолабыт тренердэрэ Василий Кычкин V, Николай Кычкин (убайа) VI миэстэлэри ылбыттар. Оттон маастардарга бу оскуола XI кылааһын үөрэнээччитэ Стасик Коктоев иккис, Аркадий Неустроев (Дьокуускай) үһүс миэстэлэргэ тахсыбыттар. Сережа Новгородов VII, Саша Филатов VIII бириистээх миэстэлэргэ тигистилэр.

Блиц-турнирга финалга икки Кычкиннар кииирбиттэриттэн улууспут сүүс харахтаах дуобакка чемпиона Василий аан дойду чемпионугар В. П. Агафоновка эрэ хотторон иккис буолла.

М. ГУЛЯЕВ.

Бүтүн Россиятааҕы турнирга интернат-оскуола элэр дуобатчыттара Солнечногорскайга баран кэллилэр. Онно Васл Филатов үһүс, Моти Ноговицына төрдүс миэстэлэри ыллылар.

Болтоонолор бэйэлэрин дьиэлэринэр - уоттарыгар кыттаахах экзаменаторданан буоллулар: интернат-оскуола уолаттарын 6 дуоскаҕа көрсөн 11:7 ахсаанынан хоттулар. Бу иннинэ кэ дьыала отделын уолаттарын эмиэ кыайбыттара. Итини тэҥэ маннааҕы оскуолаҕа «Дуобат кэлиикэтэ» олус тарҕаһыннаахтык ыытылынна. Онно аан дойду күрэхтэһиннэригэр тиийэ киирсибит Саша Филатов 25 дуоскаҕа сеанс биэрдэ. Кинини кыайбаҕас дуобатчыт Г. Винокуров, IX кылаас үөрэнээччитэ Уля Монастырева хоттулар, 6 үөрэнээччи тэҥнэһиини ситистэ. Эксперимент 20,5:5,5 Саша туһатыгар түмүктэннэ.

Н. КЫЧКИН, тренер.

Чаҥырга «Дуобат кэлиикэтэ» кэхтээхтик барда. Үөрэнээччилэр аһаҕас чемпионаттарыгар улахан дьоҥ эмиэ сонньоотулар. Н. Н. Кириллин бастаата, иккиһэ V кылаас үөрэнээччитэ Васи Лебедев наһилиэк биир күүстээх дуобатчыта С. В. Малайловы үһүс миэстэҕэ түгүрүйэн таһаарда. Сэрэдэрэ тэрилтэлэртэн 5-тии киһилээх 6 хамаанда күөн күрэхтэстилэр. Механизатордар эмиэ тулуппатылар.

Маастарга кандидат Е. Н. Ефремов 18 дуоскаҕа сеанс биэрдэ. Командалар турнир кыайыылаахтынан И. Е. Иванов буолла.

Н. ФИЛИППОВ.

Эҕэрдэлиибит!

Алаҕардааҕы дьааһыла-сад сэбиэдиссэйин Елена Николаевна ПРОТОДЬЯКОНОВАНЫ, Дарингэтээҕи дьааһыла-сад методиһын Мария Петровна НИКИТИНАНЫ, иитээччитин Галина Михайловна ГУРЬЕВАНЫ, Чурапчы сэлиэнньэтинээҕи «Мичээр» дьааһыла-сад сэбиэдиссэйин Екатерина Семеновна ИВАНОВАНЫ, иитээччитин Марианна Егоровна ИЛЬИНАНЫ, «Мичил» дьааһыла-сад сэбиэдиссэйин Марианна Николаевна ЯКОВЛЕВАНЫ Российскай Федерация норуотун үөрэхтээһинин туйгунун аатын ылбыттарынан истиҥник эҕэрдэлиибит, сырдык үлэҕитигэр саҥаттан-саҥа ситиһиилэри баҕарабыт.

Норуот үөрэхтээһинин управлениета, профсоюз.
Оскуолаҕа киирэн иитиигэ саастаах оҕолор тэрилтэлэрэ.

x x x

Болтоҥоттон, Чурапчытааҕы «Мичил» дьааһыла-сад сэбиэдиссэйин Марианна Николаевна ЯКОВЛЕВАНЫ Российская Федерация норуотун үөрэхтээһинин туйгуна буолбуккунан итиитик-истиҥник эҕэрдэлиибит. Баҕарабыт доруобайдык сылдьан өссө үлэҕэ элбэх ситиһиилээхтик үлэлииргэр.

Эдьиийиҥ Варвара Дмитриевна, саҥаһыҥ Таисия Филипповна уонна кини оҕолоро, аймахтарыҥ Соловьевтар уонна киниэхэ оҕолоро.

x x x

Оскуолабыт биир опыттаах учууталын Людмила Афанасьевна ГУРЬЕВАНЫ Российскай Федерация норуотун үөрэхтээһинин туйгуна буолбуккунан итиитик-истиҥник эҕэрдэлиибит. Чэгиэн-чэбдик, кырдьар дьаһи билиимэнэ, үһүннүк, дьоллоохтук сорсуллээхтик олороргор баҕарабыт.

Амма орто оскуолатын педколлектива.

БИЛЛЭРИИЛЭР

Дьокуускайга кулун тутар 14 күнүттэн газосварщик киһи ыҥырар, компьютер операторларын икки нэдиэлэлээх курстарыгар үөрэнэн баҕалаахтары ыҥырабыт. Үөрэтии чааһыттан төлөбүрдээх. Атын сиртэн кэлбиттэр дьиэнэн хааччыйаллар.

x x x

Баалынай хаһаайыстыбаларын кулун тутар, муус устар ыйдарга кэлэрбит сабаалларыгар олоҕуран киниэхэ аҕал лекциялар ааҕыллыахтарын сөп.

Хаһаайыстыбалар, сайаалларытынан ыҥыраргыттар.

Тел. 21-732, 21-314.

Улахан хааччыйыы киинэ.

x x x

Улапотребсоюз киин кэнсэлээтыгар кулун тутар 9 күнүттэн 19 күнүгэр диэри кэһилиннэттэн тириилэ тутуу ыытыллар.

СОЦСТРАХ ФОНДАТА БИЛЛЭРЭР

1993 сыл түмүгүнэн биирдиилээн предприниматтэр, баалынай хаһаайыстыбалара фондатыгар ухнэ быстах сүтэриигэ төлөбүр, ол эбэтэр больничнай листэр төлөбүрдэрин, ылыахтаахтар. Төлөбүр барбатыгар киниттэн оҥоһуллар буолбутунан сибээстээ 22-190 №-дээх телефонунан суһаллык биллэр.

АТАСТАҺАБЫН

Саҥа Т-25 тракторы «Нива» эбэтэр «Жигули» автомашинаҕа атастаһабын. 21-349 №-дээх телефонунан билсэ сылдьыахтаахтын сөп.

Таһымыр аҕабыт, эһэбит Болтоҥо наһилиэгин олохтооҕо, үлэ ветерана

ИВАНОВ Чолбон Ильич

уһун ыарахан ыарыыттан өлбүтүн, дириҥник курутуйан туран, аймахтарбытыгар, билэр дьоммутугар биллэрэбит.

Оҕолоро, кийиитэ, күтүөттэрэ, сиэннэрэ.

Күтүөппүт Иванов Чолбон Ильич өлбүтүнэн оҕолоругар, кийиитигэр, күтүөттэригэр, сиэннэригэр дириҥ кутурҕаммытын тиэрдэбит.

Ефремовтар, Макаровтар, Максимовтар, Михайловтар.

Күтүөппүт Иванов Чолбон Ильич өлбүтүнэн бары аймахтарыгар дириҥ кутурҕаммытын тиэрдэбит.

Ефремовтар, Кубаевтар.

Иванов Чолбон Ильич өлбүтүнэн дириҥ кутурҕаннарын тиэрдэллэр:

—Оҕолоругар Гаврил Чолбонович, Дария Чолбоновна Ивановтарга Болтоҥо наһилиэгин дьаһалтата, «Болтоҥо» табаарыстыбата коллектива.

КӨРӨРГӨ ТИЭТЭЙИҤ

«Странные мужчины Семеновой Екатерины» («Ладога ЛТД» уонна «Ленфильм» киностудиялар холбоһон таһаарыылара).

Бу криминальнай мелодрамаҕа олус сэҥээрэр түбэлтэлэр ситиинэригэр түбэспит эдэр дьахтар олоҕо хайдах уларыйбыта көрдөрүллэр.

«Клятва» (Индия, 2 сериялаах, өҥнөөх).

Баай киһи кыыһын уонна дьадаҥы ыалтан тахсыбыт уол тапталларын туһунан кэпсиир.

«Полуночный плейбой» (АХШ, өҥнөөх).

Тыа сирин сэмэй уола угуйар-ыҥырар уоттардаах аныгы куоракка кэлэр. Кинини дьылҕата туохха барытыгар балаҕан дьахталлар баар «тэрилтэлэригэр» тиксиһиннэрэр...

«Никогда они не возвращаются» (АХШ).

Бу драма геройа учуутал Джим Норман оҕо сааһын атаарбыт кыракый куоратыгар төннөр. Кини 27 сыл анараа өртүгэр убаата өлбүт эбит. Ол кыырык күн Джим айыгар кыттааҕынахтык кыайан хаалан, иэдьиэн эрэйдээх буолбут. Төннүбэхтэнэ, ол эрэйтэн куотуом дии санаабыта туолбат: куттуллубут сонуччу түбэлтэлэр кинини дьиктиэх олох уонна кэпсиир, ала айдаах уонна булнуллубут киһи уратылаах чаарчыларыттан таһаарыллар.

АТЫЫЛЫЫБЫТ

Саҥа «Свияга» холодильниктары (кээмэйэ 240 литр), өҥө суох «Изумруд» 40ТБ308» телевизордары. Төлөбүрэ утары харчынан эбэтэр көһөрүүнэн.

Аадырыспыт: Чурапчы сэл. Энергетиктэр уул. 3 №-рэ, ДЭС Тел. 21-184.

АТЫЫЛЫЫБЫТ, САНААПКА ХОМУЙАБЫТ

«Эрэл» ХЭТ Чурапчы лесничествотыттан УАЗ-31512 (легковой) уонна «Тойота карина» автомобиллары атыылыыр.

«Минскай» мотоцикллэргэ сайаапка хомуйар. Тел. 21-668.

ЫРААҺЫРДЫЫ БУОЛААРЫ ТУРДАҔЫНА

Саас ааҥы буоларын курдук, Чурапчы сэлиэнньэтин иннигэр ырааһырдыы ыйа биллэриллэрин турдаҕына, анал комиссия көрүөхтэр керек баран, суһал дьаһаллары ылар наада уонна кыаллаҕынан тутаттарыгар модьуйар:

—Киин балыыһа уонна амбулаторий территорияларыгар муннуллубут бөҕүн тиэллибэккэ турар. Терапевтическай отделение туалета таһыгар баран киһи чугаһаабат буолбут.

—Интернат-оскуола остолобуойун попуойата ыраастаныллар тиэллэрэтэр уолдьаспыт.

—Өрөмүөннүүр-технической ХЭТ таас уонна дьиэтин таһынааҕы помуойа сиэри таһынан муннуллубут.

—Сэлиэнньэҕэ бөх икки сиргэ тоҕуллар. Олортон телевышка аттынааҕы бөх тоҕор сир быйыл кыһын олох астарыллыбата. Ону бу күннэргэ астаран, ыраастаан, тиэллэн кэлбит бөх киниэхэ суох тоҕуллуларын дьиэ-уот, коммунальнай хаһаайыстыба холбоһуга хааччыйыахтаах.

—Ыаллар оттук мастарын уһаайбаларын тас өртүгэр чөмөхтүүллэрин бэрээдэктиир туһунан дьаһаллар тахсаллар да толоруллубаттар.

Ордук интернат-оскуола, Оҕууннускай уулусатыгар, Октябрьскай уулусаҕа олорор ыаллар мастара олорчу кэриэтэ тоска тоҕуллан сыталлар. Атын да уулуссалар биирдиилээн ыаллара кэрууллэрэ эрэйиллэр. Бу ааттаммыт тэрилтэлэр, биирдиилээн ыаллар уон күүнэ иһинэн кулун тутар 17 күнүгэр комиссия кэриэйиг көрүүтүгэр толоробо тох буолахтарына, ыстарааптаныахтара диэн сэрэтэбит. Онон бука бары ыраастыырдыы ыйын ыраастык көрсөргө ыҥырабыт.

Чурапчы сэлиэнньэтин дьаһалтата.

Редактор М. Н. СИДОРОВА.

НАШ АДРЕС: 678700 с. Чурапча, ул Карла Маркса, 26 «а» ТЕЛЕФОНЫ: редактор—21-332, отделы—21-265, общий—21-605.

Учредители (соучредители) газеты — Редакция, Администрация улуса, Национальная издательско-полиграфическая компания «Сахаполиграфиздат». Газета издается на якутском языке, выходит по вторникам, четвергам и субботам. Индекс газеты: 54807. Объем — 1 усл. печ. лист, на 4-х страницах. Тираж—3814.

Зарегистрирована Саха (Якутской) региональной инспекцией по защите свободы печати и массовой информации.

ЗАКАЗ № 28.

Чурапчинская улусная типография Национальной издательско-полиграфической компании «Сахаполиграфиздат». с. Чурапча, ул. Карла Маркса, 26 «а». Подписано в печать 9. III. 1. 17 ч. (гр. 18.00 ч.).